

MIÉRT OLYAN SIKERESEK A RADIKÁLIS NEMZETI-POPULISTA PÁRTOK NAGY TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÁTALAKULÁSOK, VÁLSÁGOK IDEJÉN?*

Tóth András

(MTA PTI)

Grajczár István

(Zsigmond Király Főiskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Mi az oka annak, hogy nemcsak a hagyományos jobboldali törzsközönség radikalizálódik, hanem jelentős munkástömegek fordulnak a radikális jobboldal felé? A kilencvenes években Európa újra egy olyan korszakot élt át, amikor radikális nemzeti-populista pártok ismét jelentős sikereket értek el. A nemzeti populizmus visszatérése egybeesett az európai szociális és foglalkoztatási modell átalakulásával. A globalizáció, a neoliberális gazdaságpolitika terjedése, a rövid távú profitérdekeltség szemlélete, a dezindusztrializáció, a flexibilis menedzsmenttechnikák alkalmazása jelentősen átalakították a munka világát a kilencvenes években. A változásoknak egyaránt voltak nyertesei és vesztesei is. A vesztesek esetében jellemző az identitás megroppanása, míg a nyertesek esetében az identitás erősítésének, a status quo fenntartásának igénye dominál. Olyan történelmi helyzetekben, amikor a gazdasági átalakulás megroppantja a korábban biztosnak hitt életvilágot, a radikális jobboldal nacionalista, tekintélyelvű és szociáldarwinista üzenetei magukhoz vonzzák a sikeres munkavállalókat, a változások nyerteseit, míg a lázadásra, az új, igazságos rendre, a bűnösök megbüntetésére vonatkozó populista követelései magukhoz vonzzák a veszteseket. Ez a kettős, ugyanakkor ellentmondásos üzenetcsomag teszi lehetővé azt, hogy a radikális jobboldali nemzeti-populista pártok széles tömegek fantáziáját megragadják, kitörjenek a pártrendszer periferiájáról, és kis szélsőséges pártokból tömegtámogatással bíró pártokká váljanak. Azonban a radikális jobboldal potenciális támogatói bázisának ellentmondásos kettős jellege, ami megmagyarázza pillanatnyi sikereit, egyben magyarázata annak is, hogy miért csak speciális körülmények között maradhatott fenn tartósan hatalomra jutott nemzeti-populista kísérlet.

Kulcsszavak: gazdasági válság és átalakulás ■ politikai attitűdök ■ szélsőjobb szimpátia ■ szavazási szokások ■ politikai rendszer

A kilencvenes években és napjainkban is szerte Európában ismét egy olyan korszaknak lehetünk tanúi, amikor radikális nemzeti-populista pártok jelentős sikereket érnek el különböző választásokon, a semmiből kinőve tömegtámogatást

* A cikk a SIREN EU-5-ös kutatási programra (Contract no: HPSE-CT-2001-00058) épül. A projektben a következő országok vettek részt: Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Magyarország, Olaszország és Svájc. A tanulmány a SIREN kutatás újraelmézésén alapul.

élvező pártokká válnak. A radikális jobboldali populista, gyakran szélsőjobboldali jelszavakkal operáló pártok sikerének hátterében az áll, hogy a munkásszavazatok a baloldaltól hozzájuk vándorolnak, miközben e pártok jelentős sikereket érnek el a középosztályi szavazók táborában is. 1999-ben az osztrák munkások fele voksolt az Osztrák Szabadságpártra (Plasser and Ulram, eds., 2003). A francia Nemzeti Front 1995-ben büszkén hirdette magáról, hogy a legnagyobb munkaspárttá vált, miközben a kiskereskedők, kisvállalkozók, vállalati adminisztratív dolgozók egyharmada is Le Penre szavazott (Balazs et al., 2001).

Miért válnak sikeressé marginális radikális nemzeti-populista pártok nagy gazdasági válságok idején? Mi az oka annak, hogy nemcsak a hagyományos jobboldali törzsközönség radikalizálódik, hanem jelentős munkástömegek fordulnak a radikális jobboldal felé? E kérdéseket John Lukács vetette fel számos, a harmincas-negyvenes éveket tárgyaló történelmi elemzéseiben. Lukács az NSDAP választási sikereire keresve választ jutott arra a következtetésre, hogy a nemzethez való erős kötődés, a nacionalizmus erőteljesebb hívószó, mint az internacionalizmus (Lukács, 1998). Miért olyan erős hívószó a rendszerellenes jobboldali populista nacionalizmus? Miért képes hagyományos választóvonalakon átnyúló támogatói tábort szerezni válsághelyzetben? Erre a fontos politikológiai kérdésre keresünk választ a szociológiai elemzés módszereivel egy 2002 és 2005 között végzett, nyolc európai országot átfogó kutatási program eredményeinek másodelemzésével. A kutatás adatai ugyan nem a legfrissebbek, de célunk egy általánosan érvényes elméleti magyarázat kidolgozása, s nem egy konkrét esemény okainak elemzése.

A tanulmány legfontosabb megállapítása, hogy a gazdasági folyamatok nyertesei és vesztesei körében eltérő társadalom-lélektani folyamatok vezetnek el a radikális jobboldali pártok támogatásához, megteremtve a lehetőséget válsághelyzetben egy népfrontjellegű választói tábor kialakítására. Ez a megállapítás újszerű magyarázatot kínál arra, hogy (1) a radikális populista jobboldal társadalmi bázisa miért olyan sokszínű társadalmi-gazdasági hátterét tekintve, (2) miért lehet – válságok idején – népszerű, emellett (3) miért tart csak viszonylag rövid ideig ez a kiemelkedő népszerűség demokratikus körülmények között, és vajon miért nehéz fenntartani a választói támogatást kormányra kerülést követően.

I. A RADIKÁLIS JOBBOLDALI POPULIZMUS ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁGOK EURÓPÁBAN

Az első világháború utáni békeszerződések igazságtalanságai, a liberális demokráciák és a piacgazdaság működési zavarai, a tömegessé váló nyomor, a baloldali radikális kommunista forradalmi mozgalmak által kiváltott félelem nyomán új típusú, radikális antimarxista, jobboldali nacionalista és egyben

populista pártok jelentek meg Európában. E pártok új világot akarása, ifjúságot dicsérő pátosza, tömegmozgalom jellege, miszticizmusa, messianizmusa és erőszakossága ismeretlen volt a hagyományos konzervatív jobboldali politikai rendszerekben. A fasiszta mozgalom Olaszországban és a nemzetiszocialista párt Németországban jelentős tömegeket megmozgatva jutott hatalomra (Nolte, 2003).

A háborús vereség, Auschwitz borzalmai és a háborús bűnök napvilágra kerülése nyomán elporladt a fasiszta rendszerek legitimitása. Azonban a jobboldali szélsőséges szerveződések nem tűntek el Európa politikai térképéről. A háborút követő évtizedben sorra alakultak volt háborús veteránok, illetve a bukott fasiszta-náci rendszerekhez kötődő aktivisták által létrehozott poszt-fasiszta politikai mozgalmak és pártok. Az Olasz Szociális Mozgalom (MSI) 1947-ben alakult meg. Létrehozója, Giorgio Almirante, a Saloi-rezsim tisztségviselője volt. Franciaországban egymás után alakultak a Vichy-rendszer második vonalbeli tisztségviselői és támogatói által létrehozott pártok. Le Pen, aki 1947 óta vett részt különböző szélsőjobboldali szerveződésekben, 1972-ben létrehozta a Nemzeti Frontot (FN). Az FN a bevándorlásellenes politikai vonalat összeolvasztotta a szigorú törvény és rend követelésével (Ivaldi, 2001). Ausztriában volt nácik alapították meg az Osztrák Szabadságpártot (FPÖ) 1956-ban. E pártok összekapaszkodáson, az emlékek ápolásán túlmutató célja az volt, hogy ismét életre keltsék az antidemokratikus nemzeti-populista népi szövetséget, ami alapja volt a náci és fasiszta párt sikereinek (Gallego, 2004: 13). Ezek a szélsőjobboldali pártok a hatvanas évektől kezdődően eltávolodtak a fasiszta múltra emlékeztető gyökereiktől. Az osztrák FPÖ a hetvenes években liberális párttá vált. Jörg Haider 1986-os fellépése nyomán azonban a párt visszatért a nemzeti-populista gyökereihez. A párt új ideológiája a „nép” etnonacionalista koncepciója, radikális bevándorlásellenesség és anti-elitizmus lett (Carter, 2001). Olaszországban, az MSI a kilencvenes évek elején eldobta a Saloi-rezsimre emlékeztető nevét, és Nemzeti Szövetségre (AN) keresztelte át magát. Az AN jobboldali konzervatív nemzeti erőként továbbra is az államnacionalizmus, a szigorú rend, a meritokrácia és az erkölcsi értékek mellett állt ki, és bevándorlásellenes politikát folytatott (Baldini, 2001). A nyolcvanas-kilencvenes években jobboldali radikális nemzeti-populista pártok nagy pártokká váltak szerte Európában ott is, ahol nem voltak posztfasiszta történelmi előzmények. Dániában a Dán Néppárt (DFP) vonzerejét a muszlimellenes diskurzus adta (Grinderslev and Thoft, 2003). Belgiumban a Flamand Blokk (VB) etnikailag tiszta nemzeti közösséget hirdetett meg, a vérségi kapcsolatra épülő etnikai nacionalizmus alapján, és radikális bevándorlásellenes politikát folytat (Brubaker, 1999, Mudde, 1999). A sorban kivételt képez az 1993-ban megalakult Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP), mert elsősorban a harmincas évekre jellemző nacionalista, sovíniszta, etnocentrista, antikommunista és

egyben antiliberális jelszavakkal lépett fel. Ugyanakkor jellemző a radikális jobboldali populista pártokra, hogy kettős üzenettel bírnak: egyrészt nacionalista, rasszista, tekintélyelvű, illiberális és szociáldarwinista követelésekkel, másrészt forradalmár populista szólammal lépnek fel, amelyekkel új, igazságos rend megteremtését ígérik.

A radikális nemzeti populizmus visszatérése Európa politikai térképére egybeesett az európai szociális és foglalkoztatási modell átalakulásával a kilencvenes években. A globalizáció, a neoliberális gazdaságpolitika terjedése, a rövid távú profitérdekeltség szemlélete, a dezindusztrializáció, a flexibilis menedzsmenttechnikák alkalmazása jelentősen átalakították a munka világát. A liberalizáció folyamata időben egybeesett az euró bevezetésére való felkészüléssel, amely együtt járt az állami költségvetés kiadásainak és a jóléti állam szolgáltatásainak visszafogásával. A kilencvenes évek első felében Európa gazdasága recessziót élt át. A munka világában bekövetkezett változások mellett a gyorsuló világ és a hagyományos tradicionális értékrend fellazulása óriási kihívások elé állították az embereket. Ráadásul az egyre növekvő mértékű – elsősorban a harmadik világból érkező – bevándorlás az etnocentrikus nemzetállam homogenitását kérdőjelezte meg. A 2008 őszen kirobbant világválság nyomán pedig ismét megfigyelhető volt a radikális jobboldali pártok előretérése a 2009-es európai parlamenti választásokon.

Természetesen a változás mértékét nem lehet hasonlítani a két világháború közötti korszak sorscsapásaihoz, s napjaink radikális jobboldali populista pártjai sem feleltethetők meg a nyílt utcai erőszakot alkalmazó, magánhadsegregateket fenntartó fasiszta pártoknak. Mégis a társadalmi-gazdasági átalakulás, valamint a szociális és foglalkoztatási biztonság megroppanása, illetve ezzel párhuzamosan a radikális jobboldali populista pártok felemelkedése a kilencvenes években rímelt arra a folyamatra, ahogyan szélsőséges jobboldali pártok hatalomra kerültek a világháborút követő visszaesés és a nagy gazdasági világválság kataklizmái után. Ezért joggal merül fel a kérdés, mi az oka annak, hogy válságok idején nemcsak a hagyományos jobboldali törzsközönység radikalizálódik, hanem jelentős – korábban baloldali – munkástömegek is a radikális jobboldal felé fordulnak?

Nyilvánvaló, hogy a makrogazdasági folyamatok szerencsétlen alakulása csak egy magyarázat a sok közül arra, hogy miért sikeresek a jobboldali populista pártok, s csak nagy áttételekkel kapcsolhatóak a radikális pártok felemelkedésének jelenségéhez. A sok áttétel közül mi a szociálpszichológiai mikrofolyamatokat választottuk ki. A tanulmányban az egyén pszichológiai reakcióinak szociológiai mérésével próbálunk választ adni arra a politológiai problémára, hogy miért sikeresek a radikális jobboldali populista pártok gazdasági válság-helyzetben.

II. KAPCSOLAT A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK ÉS A SZÉLSŐJOBBOLDALI NÉZETEK TERJEDÉSE KÖZÖTT

Az autoriter személyiség elmélete (Adorno et al., 1950) az egyik első magyarázat volt arra, hogy miért volt oly sok munkás szavazója a náci pártnak. Az elmúlt évtizedek kutatómunkájának eredményeképpen az elmélet jelentősen továbbfejlődött. Az autoriter személyiség három fő eleme a modern felfogás szerint a következő: konvencionalizmus, autoriter alárendelődés és autoriter agresszió. Az autoriter személyiség számára vonzó politikai pártok azok, amelyek szigorú morális értékeket állítanak fel, és programjuk középpontjában a szigorú jogrend és a rend, illetve annak helyreállítása áll, amelyek megengedik, hogy a „normabetartók” fellépjenek a „deviáns” magatartású személyekkel szemben. Ez a munka világában a bevándorlókkal és az amerikanizálódó menedzsmenttel, a társadalomban pedig az elittel és a jóléti állam nyakán élősködőkkel szembeni fellépést jelenti. A tekintélyelvű doktrínák egyenlőtlen ségpártiak, az általuk feltételezett hierarchia a múltban, a tradíciókon, vagy Isten akaratán alapul, s ezért hívóik szerint mindenek felett érvényesek. Az agresszió szintén tekintélyelvű, amennyiben együtt jár azzal a hittel, hogy Isten megbünteti a bűnösöket. Így a tekintélyelvűség együtt járhat a kisebbségekkel szembeni előítéletességgel, amennyiben lehetséges a moralitás álarcá mögé bújtatni azt (Altemeyer, 1998). Feldman és Stenner (1997) szerint a tekintélyelvű emberek a világot veszélyes és kaotikus helynek tartják, ahol a társadalmat a gonoszszágból és az erőszakból fakadó önpusztítás teszi tönkre, a tekintély és a konvenciók elvesznek, a civilizáció összeomlik, és őket elnyelik az elemek. Aiello és Areni (1998) vizsgálatai azt mutatták, hogy akik szélsőséges jobboldali nézeteket vallanak, azok magasabb értékeket érnek el a tekintélyelvűséget és az etnocentrizmust mérő skálákon is és erkölcsösebbnek

nyéhez vezet (Altemeyer, 1998; Duriez and Van Hiel, 2002). A mások feletti uralkodás attitűdje szorosan összefügg a nacionalizmussal, a sovinizmussal és kisebb mértékben a rendpártisággal (Pratto, 1999). A piaci verseny erősödése, az öngondoskodás és az a meggyőződés, hogy az emberek jobb gazdájuk a saját pénzüknek, mint az állam, szintén életre hívhatja a szociális dominancia új rasszista attitűdjét. Az éles verseny a változások nyertesei között a 'győztes mindent visz' elképzeléséhez vezethet: az erősek, az ügyesek, a rátermettek érdemesek a társadalmi dominanciára, a jólétre. Így 'igazságosak' a társadalmi egyenlőtlenségek, hiszen a vesztesek 'lusták, tehetetlenek és maguknak köszönhetik sorsukat' (Butterwege, 1998; Schui et al., 1997).

A társadalmi identitás megrendülése elmélete szerint az önkategorizációs elméletek magyarázatot kínálnak a politikai attitűdök radikalizálódására. Az önkategorizáció segít csökkenteni a bizonytalanságot annak révén, hogy az in-groupon belül maximalizálódik a hasonlóság percepciója és vele együtt a különbségtétel az in-group és az out-group között. A szélsőségesesség és az attitűdinális merevség segíthet az embereknek abban, hogy elhelyezzék magukat a világban, tudják, mit képviselnek, és ennek során csak olyan problémákat vesznek észre, amelyek igazolják őket (Rogers, 1951; Kelly, 1955). Ha az ember bizonytalan a saját élete számára fontos dimenziókban, például a munka területén, akkor nagyobb valószínűséggel igényli a szélsőséges csoportokhoz való kötődést, amelyek tiszta prototípusokat kínálnak, és világosan elhatárolják az in-groupot az out-grouptól (Jetten et al., 2000). Hogg (2004) a fenyegetettségnek két típusát különbözteti meg. Az egyik típus az in-group pozitív státusának fenyegetettségére vonatkozik: ez növeli az önbecsülést, és határozottan elutasítja az általa deviánsnak ítélt, többnyire 'negatív' magatartásformákat. A másik típus a bizonytalanság csökkentése céljával elítél a saját csoporton belüli minden másságot. A merev, defenzív csoportok (elképzelésének) segítségével bizonyosságot nyerhet az egyén, amely segít elrejtteni a belső bizonytalanságot. McGregor, Zanna, Holmes és Spencer (2001) megállapították, hogy a 'bizonytalan' egyének egymással nem összefüggő attitűdökkel rendelkeznek, ami táptalaja lehet összeesküvés-elméleteknek és az irracionális alapokra épülő racionális öngigazolásoknak, amelyek segítenek helyreállítani a fenyegetett identitást. Gundelach (2001) szerint a munkaszervezet erőzítője és a hagyományos közösségek, illetve rétegg kultúrák feloldódása hozzájárulhat az identitás kríziséhez, és nacionalizmushoz vezethet. Betz (2004) szerint a növekvő bizonytalanság, az izolációtól való félelem és az individualizáció miatt az emberek egy része elutasítja a pluralista modellt, előtérbe helyezve az etnokulturális, rasszista és nacionalista doktrínát, a szélsőjobb által felkínált imaginárius kötődést, a nacionalizmust.

A nem kifejezetten szociálpszichológiai elméletek is gyakran fordulnak szociálpszichológiai okfejtésekhez a radikális jobboldalhoz való vonzódás magya-

rázataért. A deklasszálódástól való félelem elmélete szerint a modernizációs folyamatban a társadalmi-gazdasági pozícióját és identitását fenyegetettnek érző középosztály is vonzódhat a szélsőjobboldalhoz. Ennek az irányzatnak a kiindulópontja az, hogy a deklasszálódástól való félelem az 1929–1933-as világválság idején radikalizálta a középosztályt, és ez vezetett a náci párt választási sikeréhez (Lipset, 1960). Újabb kutatások azt mutatják, hogy a felfelé mobilak is átélhetik a megszerzett privilégiumaik, pozícióik elvesztésétől való félelmet, és ezért mutathatnak inkább xenofób, tekintélyelvű és demokrácia-korlátozó attitűdöket, mint az immobilak (Keller, 1992). Szintén Lipset munkásságához kapcsolódik az etnikai verseny elmélete. Lipset (1960) szerint a munkásságra annak rossz gazdasági helyzete miatt jellemző az intoleráns gondolkodásmód, amely a szűkös forrásokért folytatott verseny során alakult ki. Az etnikai verseny jelensége összefügg azokkal a belső csoportképző tényezőkkel, amelyek során az emberek pozitív in-group identitásokat építenek ki, és megkülönböztetik magukat az általuk negatív tulajdonságokkal felruházott out-grouptól (Tajfel and Turner, 1979).

Ignazi dolgozta ki a posztindusztriális szélsőjobboldaliság koncepcióját, amely szerint új típusú radikális jobboldal született a modernitás krízise, az indusztriális társadalomból a posztindusztriális társadalomba való átmenet során. Eszerint a posztindusztriális társadalom magával hozta az identitásvesztést, a fenyegetettség érzését és a széles körű bizonytalanságot. Az atomizációra és az elszemélytelenedésre való reakcióként a természetes közösségek védelmének igénye alakul ki, amely vágy rasszizmust, tekintélyelvűséget és xenofóbiát hívhat életre. Az individualizmus növekedése következtében a személyes megerősítés vágya előcsalja az erőskezü politikai vezető igényét. Ignazi szerint az identitásválságot átélő társadalmi csoportok a szélsőjobboldaliság eszméiben letisztult hierarchiát, a nemzeti in-group dominanciáját, jól definiált társadalmi határokat, rendet és homogén társadalmat látnak (Ignazi, 2000). Hasonló érveket fogalmaz meg a modernizáció vesztesei elmélete, amely szerint a változások vesztesei képtelenek lépést tartani a változásokkal. Akik nem rendelkeznek a sikerhez szükséges kulturális, társadalmi és anyagi forrásokkal, a globalizációs és a posztindusztriális modernizációs folyamatban elveszítik a biztonságot életük fontos területein. A vesztesek megroppant identitásuk védelmében kialakíthatnak identitásvédő, nacionalista és xenofób attitűdöket (Lubbers, 2001, Gaasholt and Togeby, 1995). A szociális dezintegráció elmélete szerint a modernizáció következményeképpen az egyén társadalmi kötődései lazulnak, vagy éppen elszakadnak. Az elmagányosodás, a szociális dezintegráció miatt megnő az igény a nemzeti közösségbe való integrációra. A társadalomban, a munka világában helyét nem találó, igazságtalanságélményt, a megbecsültség hiányát, deprivációt átélő, krízishelyzetben lévő választó kiábrándulhat a meglévő politikai struktúrákból, s felerősödhet a nacionalista,

sovinisza pártok iránti vonzódása, a tényleges szociális integráció helyett egy imaginárius közösségbe, a nemzetbe (Scheepers/Billiet/De Witte, 1995). A társadalmi és kulturális depriváció veszélye elmélete szerint a gyorsuló világ, a multikulturalizmus, a gyors társadalmi változások által generált kihívások miatti bizonytalanságot és talajvesztést ellensúlyozó 'identitásstabilizáló eszköz' lehet a nemzeti bezárkózás politikájának igénye, amely biztonságot, kalkulálható gazdasági pozíciót és rendet ígér a társadalomban (Ellemers and Bos, 1998). A flexibilis kapitalizmus elmélete szerint (Sennett, 1998) a rugalmas munkavégzés, a mobilitás, a változás mindennapi kockázata, az új menedzsmenttechnikák és a kontroll új formái folyamatos készenlét és bizonytalanság állapotában tartják a munkavállalókat, s kiterjed az élet egyéb területeire is: szétzilálódhatnak a családi, baráti kapcsolatok. Az elbizonytalanodás a karakter korróziójához vezethet. A karakter korróziója az identitás elvesztését, az önpercepció és az önértékelés bizonytalanságát jelenti. A karakter korróziójára jelenthet gyógyírt a szélsőjobb nacionalista üzenete, amely a szimbolikus közösséghez való csatlakozás lehetőségét kínálja fel.

A politikai elégedetlenség és a tiltakozó szavazás elmélete szerint akiket negatívan érintenek a társadalmi-gazdasági változások, elégedetlenekké válhatnak, úgy érezhetik, hogy nem tudják befolyásolni a politikai folyamatokat, már semmi jót nem várhatnak a hagyományos mérsékelt politikai erőktől, legyenek azok kormányon vagy ellenzékben. Ez az attitűd tiltakozó (protest) szavazáshoz vezethet, és a csalódott választó a hagyományos politikai térből kiszorított marginális és szélsőséges pártokra szavaz (Van den Burg/Fenema/Tillie, 2000).

Szociálpszichológiai folyamatok és munkaerő-piaci változások kapcsolata

A társadalmi-gazdasági, munkaerő-piaci változások és a radikális nemzeti populizmus iránti szimpátiát megalapozó szociálpszichológiai jelenségek közötti kapcsolat átfogó elméleti modellje megalkotása érdekében a fenti elméletek közös elemeiből építettük fel a kutatás elméleti alapját. Az elméletek újrakezelése során három olyan fő tényezőt tudunk megkülönböztetni, amely mindegyik elméletben fontos magyarázó szerephez jut a társadalmi-gazdasági, munkaerő-piaci változások és a radikális jobboldali nézetekhez való vonzódás kapcsolatában:

1) Az attitűdök szerepe

Minden elméletben és magyarázatában szerephez jutnak sajátos szociálpszichológiai attitűdök, amelyek jellemzőek a szélsőjobboldali, vagy radikális jobboldali populista pártok hívoszávara fogékony emberekre. Az attitűdök kulcsszerepének felismerése visszavezetett bennünket azokhoz a szociálpszichológiai kutatásokhoz, amelyek a radikális szélsőjobboldal sikerének lélektani

gyökereit vizsgálják. E kutatások talán legfontosabb eredménye az, hogy vannak bizonyos attitűdök, amelyek megeremtik a nyitottságot, ha úgy tetszik az igényt, a keresletet a szélsőjobboldali üzenetek és hívószavak iránt. Öt nagy, a szélsőjobboldalhoz és radikális jobboldali populizmushoz köthető attitűdhalmazt különböztettünk meg, amelyek magyarázatként jelentek meg a fenti elméletekben, és egyúttal a munka világának változásaihoz is kapcsolódnak. Ez az öt nagy attitűdhalmaz a következő:

- a nacionalizmus, amely jelentkezhethet etnocentrizmus, in-group védelem, és imaginárius integráció formájában,

- az out-groupgal szembeni előítéletek, amelyre jellemző a bűnbakképzés, a bevándorlásellenesség, vagy a xenofóbia,

- a politikai gyengeség és kiábrándultság attitűdje, amely együtt jár az antielitizmussal és a protest szavazással,

- a tekintélyelvű szigorú rend és törvénytartás, amely együtt jár a demokrácia valamilyen szintű korlátozásának igényével és karizmatikus vezér iránti vágyódással,

- a szociális dominancia orientáltság, amely mint rasszizmus és új rasszizmus, illetve mint szociáldarwinizmus jelenik meg.

2) A nyertes/vesztes törésvonal szerepe

A felsorolt elméletekből kiolvasható, hogy a munkaerő-piaci változások vesztesei és nyertesei egyaránt vonzódnak jobboldali radikális nézetekhez a munka világában bekövetkezett változások eredményeképpen. A nyertes/vesztes törésvonal mentén egyes elméletek inkább a vesztesek, míg mások inkább a nyertesek radikalizálódásának okaira adnak magyarázatot, és vannak olyan elméletek is, amelyek igazak lehetnek mindkét csoportra. A szociális dominancia orientáltság elmélete egyértelműen a nyertesekről szól. A modernizáció vesztesei, a deklasszáció elmélete, a szociális dezintegráció elmélete, vagy az etnikai verseny teóriája inkább a változások veszteseit helyezik a középpontba. A modernitás krízisééről, vagy a társadalmi identitásról szóló elméletek mindkét csoport érintettségét feltételezik.

Az identitáserősítés, illetve -helyreállítás szerepe

A nyertes/vesztes törésvonal mentén különbséget találunk abban, hogy a társadalmi-gazdasági változások egyéni percepciója milyen attitűdök kialakulásával, megerősödésével áll kapcsolatban. A vesztes helyzetet elemző teóriák szerint a vesztes pozíció együtt jár az elbizonytalanodással és a deprivációval, a kollektív és egyéni identitás megrendülésével. Az egyén a szétzilálódott identitásának újjáépítése reményében fordul az imaginárius nemzeti integrációhoz, amely fogékonnyá teszi a szélsőséges hívószavak iránt. Egyes elméletekben szerepet kap a protest, a lázadás is a radikális pártok felé fordulás okaként. A

nyertesekkel foglalkozó elméletekben a kialakított felsőbbrendű, legitimnek tartott önkép, a nyertesidentitás állandó megerősítésének és az egyenlőtlenségek fenntartásának igénye jut fontos szerephez. A természetes kiválasztódásba vetett hit az identitás állandó megerősítésének és az egyenlőtlenségek fenntartásának igényéhez vezet.

A kutatás hipotézise

Az elméletek átfogó újraelemzése révén azt találtuk a legfontosabbnak, hogy a gazdasági változásra adott egyéni reakciók a nyertesek és vesztesek között eltérő pszichológiai utakon zajlanak. A nyertesekre inkább az jellemző, hogy saját identitásuk védelmének és megerősítésének segítségével alkalmazkodnak a változásokhoz. A vesztesek inkább szimbolikus identitás kiépítésével küzdenek a fenyegetettség, a veszélyeztetettség és a depriváció érzése ellen. Az eltérő identitás keresés/építés/erősítés folyamata a nyertes–vesztes törésvonal mentén részben eltérő attitűdöket hoz mozgásba. Az elméletek azt sugallják, hogy a nyertesek esetében a szociális dominancia igénye, a vesztesek esetében pedig a nacionalizmus és a xenofóbia, illetve a protest és a lázadás a meghatározó attitűd, ami összekapcsolja az egyén változásokkal és a válsággal kapcsolatos percepcióit a radikális jobboldali üzenetekre való nyitottsággal. Ugyanakkor az irodalom inkább az imaginárius közösségkeresést állítja előtérbe, és kisebb szerepet kap a lázadás és a protest szavazás. A fenti elméleti modell alapján az alábbi hipotézisek állíthatók fel:

1) A nyertesek és vesztesek eltérő utakon jutnak el a szélsőjobboldali üzenetek iránti szimpátiáig, mert eltérő dominanciájú attitűdöket alakítanak ki. A változások nyertesei körében elsősorban a szociális dominanciaorientáltság attitűdje a meghatározó, míg a vesztesekre a nacionalista imaginárius identitáskeresés és az out-group elutasítás, illetve kisebb mértékben a politikai kiábrándultság attitűdje jellemző. 2) Az eltérő attitűdök hátterében eltérő identitáserősítési igény áll. A vesztesek imaginárius közösségek felé fordulnak, mert deprivációjuk során identitásuk megroppant, míg a nyertesek identitásuk és nyertes pozícióik megerősítése érdekében egyetértenek a társadalmi egyenlőtlenségekkel és a hierarchikusan felépülő társadalmi struktúrával. A két eltérő pszichológiai út magyarázza, hogy miként lehetséges az, hogy mind a változások nyertesei, mind a vesztesei a radikális jobboldali populisták felé fordulhatnak.

A hipotézisekre két, részben egymásra épülő kutatási szakaszban kerestük a választ. Az első szakaszban félig strukturált mélyinterjúk elemzését végeztük el. A második szakaszban mind a nyolc országban országos reprezentatív mintán lekérdezett kérdőívek adatait elemeztük.

III. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

a) A kvalitatív fázis főbb eredményei

A vizsgált országokban a SIREN projekt kvalitatív fázisában összesen 313, Magyarországon 42 interjú készült. Az interjúk olyan munkavállalókkal készültek, akiket pozitívan (nyertesek) vagy negatívan (vesztesek) érintettek a munkaerő-piaci változások, és úgy voltak ismertek környezetükben, hogy fogékonnyak a radikális jobboldali nemzeti-populista üzenetekre.

Interjúink azt mutatták, hogy a megkérdezettek számára óriási pszichológiai terhet jelentett a munkaerő-piaci elvárások növekedése és a bizonytalanság. A vesztesek és nyertesek egyaránt érezhetnek fenyegetettséget. A mérsékelt pártokat és politikai irányzatokat támogatók (is) a társadalmi-gazdasági, és a munka világában bekövetkezett változásokra reagálva a radikális nemzeti-populista jobboldalhoz köthető attitűdinális potenciált alakítottak ki.

Azt tapasztaltuk, hogy a nemzeti érzés általánosan elfogadott alapérték volt mind a nyertesek, mind a vesztesek között. Interjúalanyainknál ez az érzés egybefonódott az out-group elutasítással. A vesztesek azt hangoztatták, hogy lassan saját magukat érzik idegennek saját hazájukban. Az új típusú munkavégzési formák lazították a munkahelyhez kötődést, erősítették a csalódottság és a pszichoszociális stressz érzését. A negatívan értékelt változások azt az érzést keltették kérdezetteinkben, hogy ők a becsületesen és keményen dolgozó munkavállalók, akik az erkölcsileg felsőbbrendű hallgatag többséghez tartoznak. A lezáródó pozitív irányú társadalmi mobilitási csatornák, az igazságtalanság és a depriváció érzése, a munka világába való integráció csökkenése, az érdekvédelem hiánya, valamint az alacsony jövedelmek miatt kialakuló frusztráció bizalmatlansághoz, bizonytalansághoz, identitásválsághoz, a politikából való kiábrándultsághoz, a rendteremtés igényéhez kötődtek. A pszichoszociális stressz és a tehetetlenség érzése, az egyéni élet feletti kontroll elvesztése egyrészt anómiához, másrészt bűnbakkereséshez, xenofóbiához, a nemzeti bezárkózás politikájának, a zárt, etnocentrikus gazdaság megteremtésének igényéhez vezettek. A változások nyerteseinél a felívelés, a siker, az alkalmazkodás képessége és az önbizalom a status quo fenntartásának igényéhez, a 'győztes mindent visz' szociáldarwinista attitűdjéhez, szociális dominancia orientáltsághoz vezetett.

b) A kvantitatív fázis módszerei és főbb eredményei

Módszer, a minta kialakítása

A SIREN projektben 2003 nyarán 5812 munkavállalót kérdeztünk meg nyolc európai országban, országos reprezentatív mintákon lekérdezett kérdőívek segítségével. A reprezentativitás a munkavállalói populációra vonatkozott. Minden országban közel 700 olyan munkavállalót kérdeztünk meg, akik legalább öt éve aktívak voltak a munkaerőpiacon.

A kérdőív felépítése és a vizsgálat menete

A kérdőív 71 kérdést tartalmazott, amelyeket 7 fő blokkban helyeztünk el. A kérdőív első része a foglalkoztatásra és a foglalkozásra vonatkozó kérdéseket tartalmazott. Ezt követte két, az életre és a munkára vonatkozó elégedettséget mérő kérdés, illetve az elmúlt öt évre vonatkozó, egyes munkaerő-piaci kondíciók és az anyagi helyzet változásait nyomon követni kívánó kérdéscsoport, a munkafeltételekben bekövetkezett változások egyéni percepcióit mérő blokk. Ezt követően a társadalmi csoportokhoz való kötődésre kérdeztünk rá. Ezután az érdekvédelemre, a megbecsültségre, a kollektív relatív deprivációra és a meritokratikus szemléletre vonatkozó kérdéseket tettünk fel. Ezt a blokkot követte a kérdőív attitűdinális gerince. Ebben a blokkban a társadalmi dominancia orientáltság, a tekintélyelvűség, a migrációellenesség, a nacionalizmus és a politikai kiábrándultság attitűdjeire voltunk kíváncsiak. Majd megkérdeztük, hogy a munkavállalók mely pártra szavaznának, mennyire szimpatikus az adott ország radikális nemzeti populista, illetve szélsőjobboldali pártjainak politikai álláspontja, illetve hogyan változott körükben az elmúlt öt évben e pártok megítélése. Végül a szocio-demográfiai blokk zárta a kérdőívet.

A nacionalizmust, a tekintélyelvűséget, a politikai kiábrándultságot, a migrációellenességet, a szociális dominancia orientáltságot, illetve a radikális jobboldallal való szimpátiát magas mérési szintű főkomponensekkel mértük, csakúgy, mint a munkafeltételekben bekövetkezett változásokat, vagy a kollektív relatív deprivációt. A munkahelyi kötődés (identifikáció) mérésénél egy ötfokú Likert-skálát használtunk, a magyarázó vizsgálatok során a véletlen okozta összefüggéseknek csak 5%-os szint alatt adtunk teret.

Eredmények

A nemzetközi adatokat vizsgálva elmondhatjuk, hogy az európai munkavállalóknak nőtt a munkahelyi autonómiájuk és a jövedelmük is, de ez együtt járt egyfajta emocionális bizonytalansággal: nagyobb munkahelyi bizonytalansággal és rosszabbodó munkahelyi atmoszférával. A munkateher nyomását is egyértelműen intenzívebbnek érzik a munkavállalók a vizsgált országokban. A munkahely elvesztésétől való félelem viszonylag alacsony, a kollektív relatív depriváció mértéke azonban magasnak mondható. A munkahelyi identifikáció mértéke viszonylag magas: a válaszadók 74%-a erősen kötődik a munkahelyéhez.

A szélsőjobboldalhoz köthető attitűdök és a szélsőjobb szimpátia operacionalizációja

A különböző attitűdöket főkomponensek segítségével hoztuk létre (a főkomponens-analízisek komponensmátrixait lásd a mellékletben: Táblázat 1). Minden változót, amely az adott főkomponensben szerepelt, ötfokú Likert-skála segítségével mértünk (ahol 1=egyáltalán nem ért egyet, míg 5=teljes mértékben egyetért). A következő összefoglalóban bemutatjuk az egyes kijelentésekkel egyetértők arányát is.

A nacionalizmust Coenders operacionalizációjának segítségével mértük (Coenders, 2001).

Én szívesebben vagyok (kérdezett országa) állampolgára, mint bármely más országé a világon. A válaszadók kétharmada értett egyet az állítással.

A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lennének, mint (kérdezett országa) lakói. A válaszadók valamivel több mint egyötöde értett egyet az állítással.

Általánosságban véve (kérdezett országa) jobb, mint a legtöbb ország. A válaszadók 40%-a értett egyet az állítással.

A politikai kiábrándultságot Olsen és Watts nyomán operacionalizáltuk (Olsen, 1969; Watts, 1973).

Úgy tűnik, bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok nem változnak. A válaszadók közel 60%-a értett egyet az állítással.

A hozzám hasonló emberek nem tudják befolyásolni a kormány tevékenységét. A válaszadók 58%-a értett egyet az állítással.

Azok az emberek, akiket parlamenti képviselőnek választunk, nagyon gyorsan elveszítik kapcsolatukat a választóikkal. A válaszadók 71%-a értett egyet az állítással.

A bevándorlásellenesség attitűdjét korábbi kutatások tapasztalatai alapján operacionalizáltuk (Cambré/ De Witte/Billiet, 2001).

A bevándorlók miatt növekszik (kérdezett országában) a bűncselekmények száma. A válaszadók 42%-a értett egyet az állítással.

A bevándorlók jelenléte gazdagítja társadalmunk kultúráját. A válaszadók 65%-a értett egyet az állítással.

A bevándorlók munkalehetőségeket vesznek el (kérdezett országa) lakói elől. A válaszadók 17%-a értett egyet az állítással.

A bevándorlók veszélyt jelentenek a kultúránkra és szokásainkra. A válaszadók 15%-a értett egyet az állítással.

A bevándorlók hozzájárulnak az ország jólétéhez. A válaszadók 44%-a értett egyet az állítással.

A tekintélyelvűséget Meloen, van der Linden és De Witte, valamint Altemeyer operacionalizációja alapján mértük (Meloen/Van der Linden/De Witte 1996; Altemeyer, 1998).

A tekintély tisztelete és az engedelmesség a két legfontosabb erény, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk. A válaszadók közel 60%-a értett egyet az állítással.

A legtöbb társadalmi probléma megoldódna, ha meg tudnánk valahogy szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől. A válaszadók 33%-a értett egyet az állítással.

A törvényeknél és a politikai programoknál is nagyobb szükségünk van néhány bátor és elkötelezett vezetőre, akikben az emberek bízhatnak. A válaszadók 62%-a értett egyet az állítással.

Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk. A válaszadók 32%-a értett egyet az állítással.

A szociális dominancia orientáltságot három változó mentén mértük Pratto et al. nyomán (Pratto et al., 1994).

Szerintem az normális dolog, hogy egyeseknek több esélyük van az életben mint másoknak. A válaszadók 58%-a értett egyet az állítással.

Vannak emberek, akik alacsonyabbrendűek másoknál. A válaszadók 50%-a értett egyet az állítással.

Ahhoz hogy előrébb jussunk az életben, néha át kell gázolnunk másokon. A válaszadók 41%-a értett egyet az állítással.

A szélsőjobboddallal való szimpátiát mérő főkomponens létrehozásakor a következő változókat használtuk fel:

Hogyan értékeli az adott ország szélsőjobboddali pártját és annak politikai álláspontját?

Likert-skála 1–5, ahol 1=egyáltalán nem ért egyet, míg 5=teljes mértékben egyetért

Az utóbbi öt évben hogyan változott az adott ország szélsőjobboddali pártjával kapcsolatos szimpátiája:

- 1) növekedett
- 2) csökkent
- 3) nem változott

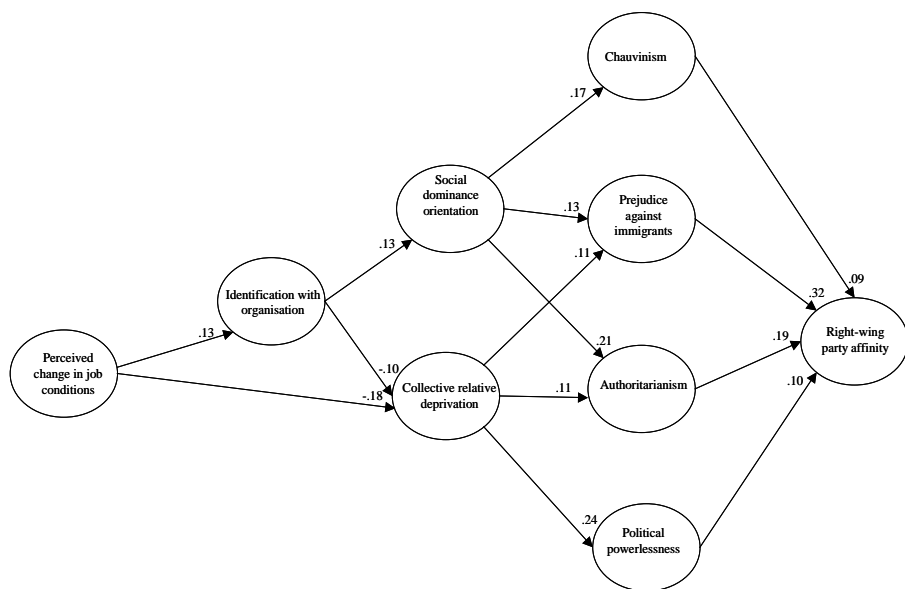
Az adatok szerint a válaszadók 19%-a szimpatizál a szélsőjobboddali pártokkal, míg 34%-uk válaszolt úgy, hogy sem nem igazán szimpatikus, sem nem igazán ellenszenves az adott párt politikája ('semlegesek'). Mindenesetre a 'középen' állók magas aránya azt jelzi, hogy a munkavállalók nem utasítják el egyértelműen a szélsőjobb politikáját, vagyis tulajdonképpen az eredmény azt sugallja, hogy a szélsőjobboddal által megszólítható a munkavállalók jelentős része. Ez azt jelenti, hogy ez a semleges álláspont 'mozgósítható', ha figyelembe vesszük azt, hogy sok szélsőjobboddalhoz köthető attitűdkérdésre a munkavállalók viszonylag magas arányban válaszoltak egyetértőleg. A válaszadók 64%-ának szimpátiája nem változott 1998 és 2003 között, 18%-uk kevésbé, 18%-uk pedig jobban szimpatizál a szélsőjobboddallal.

Az útmodell

Hipotézisünket követve olyan magyarázó útmodellt készítettünk, amelyben a munkafeltételekben bekövetkezett változások, a kollektív relatív depriváció és a munkahelyi identifikáció befolyását, logikai láncolatát kívántuk magyarázatként bemutatni (a regressziós lánc standardizált regressziós együtthatóit lásd a mellékletben: Táblázat 2–9).

Az útmodellben két fő utat tudtunk megkülönböztetni. Az első út a nyertesek útja. A munkafeltételek pozitívnak ítélt változásai meghatározzák az erős

munkahelyi kötődést ($\beta=0,13$), amely társadalmi dominancia (SDO) orientáltsághoz, felsőbbrendűség érzéséhez vezet ($\beta=0,13$). Az SDO szignifikánsan erősíti a nacionalizmust ($\beta=0,17$), a bevándorlásellenességet ($\beta=0,13$) és a tekintélyelvűséget ($\beta=0,21$), amelyek azután közvetlenül befolyásolják a radikális jobboldali szimpátiát (nacionalizmus $\beta=0,09$; bevándorlásellenesség $\beta=0,32$; tekintélyelvűség $\beta=0,19$). Akiket tehát pozitívan érintettek a változások, azok erős kötődést alakíthatnak ki a munkahelyükkel, amely más csoportok feletti dominancia érzéséhez (a keményen dolgozó, rátermett kisebbség dominanciájának szükségességéhez) vezethet. Ez az egyenlőtlenségek támogatására építő attitűd elvezet a bevándorlók elutasításához, az erős törvény és rend ideológiájához (tekintélyelvűség), valamint kitágítva a gondolkodási struktúrát az in-group erősítéséhez (nacionalizmus). Mindezen attitűdök azután közvetlenül kapcsolódnak a radikális jobboldali pártok hívozsavainak elfogadásához.

Megjegyzés: csak a leginkább szignifikáns utakat mutatjuk be ($p<.001$)

Forrás: Flecker (eds. 2007): Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right, Ashgate

A másik út a vesztesek útja. A munkafeltételekben bekövetkezett, negatívként megélt változások közvetlenül kollektív relatív deprivációhoz (KRD) vezetnek ($\beta=-0,18$, a negatív előjel annak köszönhető, hogy a pozitív változások percepciója negatívan korrelál a KRD-vel), valamint a munkahelyi identifikáció hiányán keresztül közvetetten kapcsolódik a KRD-hez ($\beta=-0,10$). Ez azt jelenti, hogy akik negatív változásokat érzékelnek, azok úgy érzik, nem kapják meg a munkahelyüktől azt, amit megérdemelnének. A KRD ezen az úton

bevándorlásellenességhez ($\beta=0,11$), tekintélyelvűséghez ($\beta=0,11$), és legfőképpen politikai kiábrándultsághoz vezet ($\beta=0,24$), amely attitűdök közvetlenül kapcsolódnak a radikális jobboldali szimpátiához (politikai kiábrándultság $\beta=0,10$; bevándorlásellenesség, $\beta=0,32$; tekintélyelvűség, $\beta=0,19$). Akiket tehát negatívan érintettek a változások, azok gyengén, vagy egyáltalán nem kötődnek a munkahelyükhöz és nagyobb valószínűséggel érzékelik azt, hogy ők hátrányba kerülnek másokkal (más munkahelyi csoportokkal) szemben. Az igazságtalanság érzése így a politikai kiábrándultsággal, a bevándorlásellenességgel és a tekintélyelvűséggel, az új, igazságos rend megteremtésének ígéretével kombinálódva vezethet a radikális jobboldal iránti szimpátiához.

KONKLÚZIÓ: MIÉRT OLYAN SIKERESEK A RADIKÁLIS NEMZETI-POPULISTA PÁRTOK NAGY TÁRSADALMI- GAZDASÁGI ÁTALAKULÁSOK, VAGY VÁLSÁGOK IDEJÉN?

Kutatásunk kiinduló kérdése az volt, hogy vajon mi magyarázza, hogy munkavállalók széles tömegei szavaznak át jobboldali radikális-nemzeti populista pártokra válságos időszakokban. Mi az oka annak, hogy nemcsak a hagyományos jobboldali törzsközönség radikalizálódik, hanem jelentős munkástömegek fordulnak a radikális jobboldal felé? De miért erősebb hívószó a populista nacionalizmus? A munka világából kiinduló kutatási eredmények új megvilágításba helyezik e kétségkívül nagyon fontos politológiai jelenséget.

A kutatás alátámasztotta, hogy bizonyos attitűdök – a nacionalizmus, az out-grouppal szembeni előítélet és elutasítás, a politikai kiábrándultság, a tekintélyelvűség és a szociális dominancia orientáltság – meglelte megteremti a nyitottságot, ha úgy tetszik az igényt, a keresletet a radikális nemzeti populista üzenetek és hívószavak iránt. A munka világa átalakulásának percepciói felerősítik, radikalizálják ezeket az attitűdöket, s okozhatják a tömeges szavaztvándorlást a radikális jobboldal felé.

Kutatási eredményeink arra világítottak rá, hogy a vesztesek és nyertesek identitását eltérő módon érintik a változások. A vesztesek esetében jellemző az identitásmegropppanás, míg a nyertesek esetében az identitás erősödése. A vesztesek megrekedve érzik magukat a mobilitási csatornában, a munka világának alacsonyán értékelt pozícióit tudják csak elfoglalni, legrosszabb esetben pedig ki is szorulnak a munka világából. Ez a deprivációs folyamat a vesztesek körében identitásválságot eredményez, elidegenednek a munkahelyüktől, munkájuktól és munkatársaiktól. Egyes esetekben a nyertesek körében a munkahelyi relatív siker ellenére is tapasztaltunk szorongást és frusztrációt. A nyertesek körében a saját csoport és a fennálló status quo erősítése az out-group alárendelésével és kizárásával azt szolgálja, hogy megerősítse a fennálló egyenlőtlenség legitimitását, delegitimálja az azt megingatni akaró csoportokat.

A radikális jobboldali populizmus sikerének kulcsa, hogy az e kategóriába tartozó pártok kettős üzenettel hódítanak: egyrészt nacionalista, rasszista, tekintélyelvű, illiberális és szociáldarwinista követelésekkel, másrészt forradalmár populista szövegekkel lépnek fel, amelyekkel új, igazságos rend megteremtését ígérik. A kettős hívószócsomaggal a radikális nemzeti populizmus egyaránt meg tudja szólítani a társadalmi-gazdasági változások nyerteseit és veszteseit is. Olyan történelmi helyzetekben, amikor a gazdasági átalakulás megroppantja a korábban biztosnak hitt életvilágot, a radikális jobboldal nacionalista, tekintélyelvű és szociáldarwinista üzenetei magukhoz vonzhatják a sikeres munkavállalókat, a változások nyerteseit, míg a lázadásra, az új, igazságos rendre, a bűnösök megbüntetésére vonatkozó populista követeléseik magukhoz vonzhatják a veszteseket. Ez a kettős üzenet teszi lehetővé azt, hogy a radikális jobboldali nemzeti-populista pártok széles tömegek fantáziáját megragadják, kitörjenek a pártrendszer periferiájáról és kis szélsőséges pártokból tömegtámogatással bíró pártokká váltak.

Az, hogy a nyertesek és vesztesek percepcióit, pszichológiai reakcióit és attitűdjeit megragadó radikális nemzeti-populista jobboldali párt társadalmi rétegeken és osztályokon átívelő választói 'népfrontot' képes létrehozni, megmagyarázhatja azt is, hogy miért nem volt sikerebb a radikális baloldal a két világháború közötti időszakban. A csak forradalmi jelszavakkal operáló baloldali párt csak a változások veszteseit képes magához csábítani, ugyanakkor elrémiszteti a változások nyerteseit. Ezzel szemben a radikális nemzeti-populizmus a forradalmi jelszavakkal képes megszólítani a baloldal táborát, miközben a nacionalista-tektélyelvű, felsőbbrendű hívószócsomaggal képes elcsábítani a mérsékelt jobboldal szavazóit is.

Kutatási eredményeink másik fontos újdonsága, hogy megcáfolják azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy az imaginárius közösség felé fordulás a legfontosabb oka annak, hogy a vesztesek a radikális jobboldalra szavaznak. Útmodellünk szerint a nacionalizmus csak a nyertesek útján fontos, és egyáltalán nem korrelált a csak vesztesekre jellemző politikai kiábrándultsággal. Az adatok és interjúink is azt mutatták, hogy a vesztesek között (is) általánosan jellemző attitűd a nacionalizmus. De az útmodellben a vesztesek esetében az igazságtalanság érzése és a megbecsültség hiánya a lázadás, a politikai kiábrándultság és a bűnbakképzés attitűdjéhez vezetett. Vagyis a vesztesek esetében a lázadás, a fennálló viszonyok forradalmi megváltoztatása az igazi hajtóerő, és nem a szimbolikus nacionalista identitás kiépítése. Ugyanakkor az érdemtelennek tartott csoportoktól – legyenek azok alacsony vagy magas státusúak – kettős elhatárolódást és a kettős mérce alkalmazását figyelhetjük meg a veszteseknél is. Véleményünk szerint ők a becsületesen, keményen dolgozó hallgatag többség, akik felsőbbrendűek az erkölcstelen out-grouppal szemben. Ez újfajta identitást alakít ki, amely a saját csoportot akképpen erősíti, hogy maximalizálja a különbségtételt mindenféle out-grouppal szemben. Ez a ket-

tős mérce az, amely mégis fogékonyá teszi a veszteseket a nacionalista jel-szavak elfogadására, bár vonzódásuk igazi oka a protest, a lázadás.

A radikális jobboldal potenciális támogatói bázisának ellentmondásos ket-tős jellege, vagyis az, hogy mind a nyertesek, mind a vesztesek felsorakoznak mögéjük, megmagyarázza pillanatnyi sikereit. Ez egyben magyarázata annak is, hogy miért csak speciális körülmények között maradhatott fenn tartósan hatalomra jutott nemzeti-populista kísérlet. A változások nyertesei a status quo megerősítését, a vesztesek pedig annak gyökeres megváltoztatását várják a jobboldali radikális populista pártoktól. A vesztesek és nyertesek egymást is elutasítják, mert a vesztesek az érdemtelenül meggazdagodók közé beleérthe-tik a változások nyerteseit, míg a nyertesek lenézik a tehetetlen veszteseket. Az ideiglenes koalíciót, amely egy-egy válságos történelmi pillanatban létre-jöhet az ellentétes elvárások szétfeszítik. A történelem is megmutatta, hogy csak azok a szélsőséges pártok tudtak tartósan hatalmon maradni, amelyek képesek voltak diktatúrát kiépíteni és e diktatúrában ellentétes hívószavaik-hoz köthető híveik táborának egyik, vagy másik részét elnyomni. A hosszú kések éjszakája 1934-ben a náci párt forradalmi szárnyának végét jelentette. Olaszországban a Saloi Köztársaság létrejött a forradalmi irányzat számára a szociális fasizmus győzelmét jelentette. Demokratikus viszonyok között azon-ban elkerülhetetlennek tűnik a jobboldali radikális populista pártok sikereinek illékony-sága.

1. táblázat. Főkomponens-analízisek komponensmátrixai (attitűdök)

			Teljes minta			
			AU	MIG	NA	PP
Q25_	6	Én szívesebben vagyok AZ ADOTT ORSZÁG állampol-gára, mint bármely más országé a világon.			0.67	
Q25_	8	A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lenné-nek, mint AZ ADOTT ORSZÁG lakói.			0.68	
Q25_	9	Általánosságban véve ADOTT ORSZÁG jobb, mint a leg-több ország.			0.83	
Q25_	11	A bevándorlók miatt növekszik AZ ADOTT ORSZÁG-BAN a bűncselekmények száma		0.63		
Q25_	12	A bevándorlók jelenléte gazdagítja társadalmunk kultú-ráját.		-0.72		
Q25_	13	A bevándorlók munkalehetőségeket vesznek el AZ ADOTT ORSZÁG lakói elől.		0.62		
Q25_	14	A bevándorlók veszélyt jelentenek a kultúránkra és szo-kásainkra.		0.67		
Q25_	15	A bevándorlók hozzájárulnak az ország jólétéhez.		-0.74		
Q25_	16	A tekintély tisztelete és az engedelmesség a két legfon-tosabb erény, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanul-niuk	0.66			

Q25_	17	A legtöbb társadalmi probléma megoldódna, ha meg tudnánk valahogy szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől.	0.61			
Q25_	19	A törvényeknél és a politikai programoknál is nagyobb szükségünk van néhány bátor és elkötelezett vezetőre, akikben az emberek bízhatnak	0.69			
Q25_	20	Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk	0.77			
Q26_	1	Úgy tűnik, bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok nem változnak.				0.76
Q26_	2	A hozzám hasonló emberek nem tudják befolyásolni a kormány tevékenységét.				0.70
Q26_	5	Azok az emberek, akiket parlamenti képviselőnek választunk, nagyon gyorsan elveszítik kapcsolatukat a választóikkal.				0.72

AU=tekintélyelvűség, MIG=bevándorlásellenesség,
NA=nacionalizmus, PP=politikai kiábrándultság

2. táblázat. Lineáris regresszió a szélsőjobboldali szimpátiára

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.17$)
Bevándorlásellenesség	0.32***
Tekintélyelvűség	0.19***
Politikai kiábrándultság	0.10***
Nacionalizmus	0.09***
Szociális dominancia orientáltság	0.07**
Kollektív relatív depriváció	-0.05**
Munkahelyi identifikáció	0.02
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.04*

3. táblázat. Lineáris regresszió a bevándorlás ellenzésére

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.03$)
Tekintélyelvűség	-0.03
Politikai kiábrándultság	-0.02
Nacionalizmus	-0.03
Szociális dominancia orientáltság	0.13***
Kollektív relatív depriváció	0.11***
Munkahelyi identifikáció	-0.03
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	-0.03

4. táblázat. Lineáris regresszió a nacionalizmusra

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.04$)
Szociális dominancia orientáltság	0.17***
Bevándorlásellenesség	-0.03
Politikai kiábrándultság	0.00
Tekintélyelvűség	-0.08***
Kollektív relatív depriváció	0.05*
Munkahelyi identifikáció	0.05**
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.00

5. táblázat. Lineáris regresszió a tekintélyelvűsége

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.05$)
Politikai kiábrándultság	-0.01
Bevándorlásellenesség	-0.03
Nacionalizmus	-0.08***
Szociális dominancia orientáltság	0.21***
Kollektív relatív depriváció	0.11***
Munkahelyi identifikáció	0.06**
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.00

6. táblázat. Lineáris regresszió a politikai kiábrándultságra

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.06$)
Nacionalizmus	0.00
Bevándorlásellenesség	-0.02
Tekintélyelvűség	-0.01
Szociális dominancia orientáltság	0.03
Kollektív relatív depriváció	0.24***
Munkahelyi identifikáció	0.00
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.00

7. táblázat. Lineáris regresszió a szociális dominancia orientáltságra

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.04$)
Munkahelyi identifikáció	0.13***
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.05**
Kollektív relatív depriváció	-0.06**

8. táblázat. Lineáris regresszió a kollektív relatív deprivációja

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.06$)
Munkahelyi identifikáció	-0.10***
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	-0.18***
Szociális dominancia orientáltság	-0.06***

9. táblázat. Lineáris regresszió a munkahelyi identifikációra

Magyarázó változók	Teljes minta β ($R^2=0.29$)
A munkafeltételekben bekövetkezett változások percepciója	0.13***

Megjegyzés: *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adorno, Theodor/Frenkel-Brunswick, Else/Levinson, Daniel J./Sanford, R. Nevitt (1950): The Authoritarian Personality, Harper, New York
- Aiello, A. and Areni, A. (1998), "Un aggiornamento della Scala di De Grada ed altri (1975) per la misura dell'Etnocentrismo. (An updating of the attitude scale of De Grada et al (1975) for the measurement of ethnocentrism.)", Rassegna di Psicologia, Vol. 15 No. 2, pp. 145-160 3.
- Altemeyer (1988): Enemies of freedom: Understanding Right-wing authoritarianism, San Francisco: Jossey-Bass
- Altemeyer (1998): The other „authoritarian personality” in L. Berkowitz (ed.) Advances in Experimental Social Psychology, vol. 30. Orlando, FL: Academic Press
- Altermatt, Urs/Kriesi, Hanspeter (1995): L'extrême droite en Suisse. Organisations et radicalisation au cours des années quatre-vingt et quatre-vingt dix, Editions universitaires, Fribourg
- Andersen, Johannes (2000): Dansk Folkeparti, demokratiet og de fremmede, Arbejdspapirer fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Ålborg Universitet, p. 6
- Balazs, Faguer és Rimbaud (2001): French national report, www.siren.at/members
- Baldini, Gianfranco (2001): Overview of the Italian Extreme Right, [http://216.239.59.104/search?q=cache:hc0_XVj425kJ:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/italy_overview.pdf+Baldini,+Gianfranco+\(2001\):+Overview+of+the+Italian+Extreme+Right&hl=en&ct=clnk&cd=1](http://216.239.59.104/search?q=cache:hc0_XVj425kJ:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/italy_overview.pdf+Baldini,+Gianfranco+(2001):+Overview+of+the+Italian+Extreme+Right&hl=en&ct=clnk&cd=1)
- Betz (2004): La droite populiste en Europe, Extrême et démocrate? Paris: CEVIPOF/Autrement
- Butterwege et al. (1998): Sozialstaat und neoliberaler Hegemonie. Standortnationalismus als Gefahr für die Demokratie (Berlin: Elefanten Press)
- Brubaker, Roger (1999): The Manichean Myth: Rethinking the Distinction between "Civic" and "Ethnic" Nationalism; in: Kriesi, Hanspeter et al. (eds), Nation and National Identity, The European Experience in Perspective, Verlag Rüegger, Zürich, p. 55–72
- Cambré, B./De Witte, H./Billiet, J. (eds.) (2001): The Attitude Towards Foreigners in Belgium; in:

- Westin C. (ed.), *Racism, Xenophobia and the Academic Response. European Perspectives*, Stockholm University, Stockholm
- Carter, Elisabeth (2001): *The Extreme Right in Austria*, [http://216.239.59.104/search?q=cache:0Ke-GM9p70cj:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/austria_overview.pdf+Carter,+Elisabeth+\(2001\):+The+Extreme+Right+in+Austria,&hl=hu&ct=clnk&cd=1&gl=hu&client=firefox-a](http://216.239.59.104/search?q=cache:0Ke-GM9p70cj:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/austria_overview.pdf+Carter,+Elisabeth+(2001):+The+Extreme+Right+in+Austria,&hl=hu&ct=clnk&cd=1&gl=hu&client=firefox-a)
- Coenders, M. (2001): *Nationalistic attitudes and Ethnic Exclusionism in a comparative perspective*, Nijmegen.
- Dansk Folkepartis Arbejdsprogram 2001
- Duriez and Van Hiel (2002): *The march of modern fascism. A comparison of social dominance orientation and authoritarianism*, *Personality and Individual Differences*, 32: 1199–1213
- Ellemers, N. and Bos, A. (1998): *Individual and group level responses to threat experienced by Dutch shopkeepers in East-Amsterdam*. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 1987–2005
- Feldman, Stenner (1997): *Perceived threat and authoritarianism*. In: *Political Psychology* 18, 741–770
- Flecker (eds. 2007): *Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right*, Ashgate
- Gaasholt, Øystein/Togeby, Lise (1995): *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*, Politica, Århus
- Gallego, Ferran (2004): *Neofascistas, Democracia y extrema derecha en Francia e Italia*, Plaza Janes, 387
- Grinderslev, E., Thoft, E. (2003): *Xenophobic populism in Denmark – The welfare state under pressure. Interim country report on qualitative findings (Denmark), report to the EC.*
- Gundelach (2001): *National identitet i en globaliserende stid*. *Dansk Sociologi* 1, 63–68
- Hogg, Michael A. (2000): *Subjective uncertainty reduction through self-categorisation: A motivation theory of social identity processes*; in Stroebe, Wolfgang/Hewstone, Miles (eds.), *European Review of Social Psychology*, 11, p. 223–255
- Ignazi, Piero (2000): *The extreme Right in Europe*, Il Mulino, Bologna
- Ivaldi, Gilles (2001): *Extreme Right Parties in France*, [http://216.239.59.104/search?q=cache:i39RVqX1qyUJ:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/rpp_evans_ivaldi2002_gb.pdf+Ivaldi,+Gilles+\(2001\):+Extreme+Right+Parties+in+France&hl=en&ct=clnk&cd=1](http://216.239.59.104/search?q=cache:i39RVqX1qyUJ:www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/rpp_evans_ivaldi2002_gb.pdf+Ivaldi,+Gilles+(2001):+Extreme+Right+Parties+in+France&hl=en&ct=clnk&cd=1)
- Jetten, J., Hogg, M.A., Mullin, B.-A. (2000): *In-group variability and motivation to reduce subjective uncertainty*; in: *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 4, p. 184–198.
- Keller, Felix (1992): *Die Empörung der "Schweigenden Mehrheit", Rechtspopulismus in des BRD und in der Schweiz, 1960–1990*, Soziologisches Institut der Universität Zürich 298
- Kelly (1955): *The psychology of personal constructs* New York: Norton
- Lipset, Seymour Martin (1960/1981): *Political man*, Doubleday and Co, New Jersey
- Lubbers, Marcel (2001): *Exclusionistic Electorates. Extreme right-wing voting in Western Europe*, Nijmegen 230
- Lukács, John (1998): *A történelmi Hitler*. Európa Kiadó, Budapest
- McGregor, Zanna, Holmes, és Spencer (2001): *Compensatory conviction in the face of personal uncertainty: going to extremes and being oneself*. In: *Journal of Personality and Social Psychology* 80, 472–488
- Meloen, J./Van der Linden, G./De Witte, H. (1996): *A test of the approaches of Adorno et al., Lederer and Altemeyer of Authoritarianism In Belgian Flanders: a research note*; in: *Political Psychology*, 17(4), p. 643–656.

- Mudde, Cas (1999): The single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue; in: *West European Politics*, Vol. 22, n° 3, p. 182–197
- Népszabadság, 2001. 10. 12.
- Nolte, Ernst (2003): *A fasizmus korszaka*. Kairosz kiadó, Budapest
- Olsen, M.E. (1969): Two categories of political alienation, in: *Social Forces*, 47, p. 288–299.
- Plasser Fritz and Ulram Peter A. (eds.) (2003). *Wahlverhalten in Bewegung: Analysen zur Nationalratswahl 2002*. Vienna: WUV.
- Pratto (1999): The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forcers in social dominance theory, in M.P. Zanna (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 319. San Diego. Academic Press
- Pratto, F./Sidanius, J./Stallworth, L.M./Malle, B.F. (1994): Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes; in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, p. 741–763.
- Rogers (1951): *Client centered therapy*, Boston: Houghton Mifflin
- Scheepers, P./Billiet J./De Witte, H. (1995): Het electoraat van het Vlaams Blok. De kiezers en hun opvattingen, *Sociologische Gids*, jrg. 42, Nr. 3, p. 232–252
- Schui et al. (1997): *Wollt ihr den totalen Markt? Der Neoliberalismus und die extreme Rechte* (München: Knaur)
- Sennett, Richard (1998): *The corrosion of character, the personal consequences of work in the new capitalism*, W.W. Northon and Company, New York
- Scheepers, P./Billiet J./De Witte, H. (1995): Het electoraat van het Vlaams Blok. De kiezers en hun opvattingen, *Sociologische Gids*, jrg. 42, Nr. 3, p. 232–252
- Tajfel and Turner (1979): *An integrative theory of intergroup conflict*, W.G. Austin & S. Worchel (eds): *The social psychology of intergroup relations*, Monterey, CA: Brooks/Cole
- Van den Brug, Fennema and Tillie (2000): Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote, *European Journal of Political Research*, 37(1):77–102.
- Watts, M.W. (1973): Efficacy, trust and commitment to the political process; in: *Social Science Quarterly*, 54, p. 623–631.